

Վ Ր Ա Յ Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ի Յ

Սկսած անցեալ դարի քառասնական թուականներից, վերաց ազգը ունեցել է շարունակ նշանաւոր բանաստեղծներ և վիպագիրներ: Ուրախալի է այն երևոյթը, որ ասպարէզից իջնող վրացի տաղանդաւոր գրողները թողնում են իրանցից յետոյ արժանաւոր յաջորդներ: Այսպէս, մինչև վաթսուական թուականները փայլող անգրանիկ բանաստեղծներին հետևում են այնպիսի խոշոր տաղանդներ, ինչպիսի են՝ Իլիա Ճաւաւաձէ, Ակալի Ծերեթելի. Ալ. Ղազբեգ, Ռաֆայել Էրիսքաւի և ուրիշներ. իսկ այդ վերջիններին՝ իննսնական թուականներից սկսած՝ մի ամբողջ շարք երիտասարդ, թարմ ոյժեր, որոնցից մի քանիսի տաղանդի խոշորութիւնը արդէն այժմեանից դուրս է ամեն կասկածից: Չէ կարելի երջանիկ չը համարել վրաց նման մի բուռն ժողովուրդ, որ սերունդ սերնդի յետևից չնորհալի ու համակրելի գրողներ է դուրս բերում իրանից:

Այս վերջին տասնամեակում հանդէս եկած նոր վիպագիրներից՝ առանձնապէս հասարակութեան ուշադրութեան են արժանացել Կրիստովիլին, Արազլիսպիրելին, Մելանիան և ուրիշներ, մանաւանդ առաջինը. իսկ բազմաթիւ երիտասարդ բանաստեղծներից լաւ անուն է հանել մանաւանդ Վաթա-Փաւելան, չնորհիւ իր ընտիր պօէմաների: Բանաստեղծների շարքումն է նաև մի օրիորդ՝ Գանդեգլին, որ ոտանաւոր թարգմանութեան վերածեց մօտ ժամանակներս Գրիբօեդովի «Горе отъ ума» նշանաւոր կօմիդիան:

Նպատակ ունենալով քիչ-քիչ ծանօթացնելու այսուհետև մեր ընթերցողներին վրացի թէ՛ հին և թէ՛ նորագոյն, երիտասարդ գրողների գործունէութեան հետ, այս անգամ մենք կամենում ենք հրաւիրել ընթերցողների ուշադրութիւնը մի ուրախառիթ երևոյթի վրայ վրաց գրականութեան մէջ, որ բաց է ի բաց վերաբերում է մեզ, հայերիս:

Բանը նրանումն է, որ վրացի վիպագիրներն ու մանա-

ւանդ գրամատուրգները մի տարօրինակ թուութիւն են ունեցել, սկզբից մինչև այսօր՝ իրանց գրուածներում հանդէս եկող անհամակրելի ու բացասական յատկութիւններով միայն օժտուած անձնաւորութիւններին հայ ծագում տալու: Այդ գրուածների հերոսները կարծես բաժանուած են լինում մի տեսակ սպիտակների ու սևերի, գառների ու այծերի, և անբախտ հայերը, ինչ ասել կ'ուզի, «պատուաւոր» տեղ են բռնում միմիայն այծերի շարքում: Այդ սովորութիւնը, ինչպէս ասացինք, եկել է հէնց սկզբից, վրաց նոր գրականութեան հիմնուելու օրից: Այսպէս, առաջին վրաց կատակերգութիւնը, որ գրել է իշխ. Գիօրգի Էրիսրաւին («Բաժանում») 1850 թուին, մեծ զուարճութիւն էր պատճառում վրաց թատրոնի անդրանիկ այցելուներին նրա մէջ դուրս բերուած հայ վաճառականի տիպով. առաջին վրաց վէպը («Սողոմոն Իսակիչ Մէջղանուաշվիլի»), որ գրել է ու տպել 1861 թուին Լաւրինտի Արդաղիանին, ամբողջապէս նուիրուած է մի հայ մարդու (Սողոմոն Իսակիչ) և նրա ընտանիքի այլանդակ կողմերի նկարագրութեան: Էրիսրաւիի ռուսած օրինակը մի տեսակ օրէնք դարձաւ նրա բոլոր գրական յաջորդների համար և վրացերէն կոմեդիաների ու վոդևիլների մեծ մասի «աղը» մինչև այսօր էլ հայերն են կաղմում: Նոյնը արին և Արդաղիանիի յաջորդները իրանց բազմաթիւ վէպերում ու պատմութեաններում: Մենք զանց ենք անում յիշելու այստեղ սովորական լրագրական յօդուածները հայերի դէմ, որ մեր նպատակից դուրս է: Հայը վրաց գրականութեան մէջ եղել է մինչև այսօր մի տեսակ «թուրքի գլուխ», որին տեղից վեր կացողը չմիացրել է, ինչքան սիրտն ուզել է: Նպատակիցս դուրս լինելով դարձեալ՝ կանգ առնելու այդ վերին աստիճանի տգեղ երևոյթի պատճառների վրայ, մենք այստեղ կը բերենք միայն այն գլխաւոր առարկութիւնը, որ լսել ենք այդ մասին բազմաթիւ վրացի գրողներից. «Երևոյթը, ասում են սրանք, բացատրուած է այն մեծ անտեսական դերով, որ հայերը խաղացել են վրաց կեանքում, գրաւելով այլ և այլ ճանապարհներով վերջինների կալուածները»:

Անցնում ենք յօդուածիս գլխաւոր նպատակին: Ասացինք, որ այժմ մեր հարեանների գրականութեան մէջ տեղի է ունենում մի ուրախառիթ երևոյթ հայերի վերաբերեալ: Այդ երևոյթը կայանում է նրանում, որ այժմ վրաց գրականութեան մէջ մէկ-մէկ գլուխ են բարձրացնում և այնպիսի արդար հոգիներ, որոնց համար աւելի թանգ է սուրբ ճշմարտութիւնը, քան անմիտ, փտած բուսիկներ. ազգերի եղբայրական, համերաշխ յարաբերութիւնը—քան թիթու, սխալ կերպով հասկացուած, մարդատեսաց ազգասիրութիւնը:

Այդ պատուական վրացի մարդկանցից հայ-վրացական յարաբերութիւններին մի շարք առողջամիտ յօդուածներ նուիրեցին անցած 1900 թուականին «Կվալի» շաբաթաթերթի ոչ-պաշտօնական խմբագիր պ. Նոյ Ժօղանիան (չը պէտք է շփոթել միւս, պատմագէտ Թ. Ժօղանիայի հետ), որ հանդուցեալ հայասէր Գիօրգի Ծերեթելու արժանաւոր աշակերտն է, նոյն թերթի քննադատ պ. Իվ. Գօմարեղիսն և «Մօամբէ» ամսագրի տաղանդաւոր աշխատակից պ. Կիսա Աբաշիձեն: Ժօղանիայի յիշած խելացի և մարդասէր հրապարակախօսական յօդուածներին մենք կը վերադառնանք ապագայում, որովհետև այս անգամ մենք աչքի առաջ ունենք գեղարուեստական գրականութիւնը, որին և նուիրուած են միւս երկու պարօնների՝ Աբաշիձեի և Գօմարեղու՝ գրուածքները:

Զբաղուենք ուրեմն այդ երկուսով:

Ինչպէս վերեն ասացինք, վրացի նորագոյն աչքի ընկնող վրպաաւաններից մէկն է պ. Մելանիան (ծածկանուն է): Դրս վերջին ընդարձակ արտագրութիւնը՝ «Արշաւանք» անունով, տըպուում էր ամբողջ մի տարի «Մօամբէ» ամսագրում և վերջապաւ դրա անցեալ 1900 թ. յուլիսի համարում: Վէպի անցքը կատարուում է Կախէթում և նրա մի խումբ հայ հերոսները դունաւորուած են ու սլլանդակուած հեղինակի անդուպ հայատեցութեամբ: Արդարեւ դա մի «արշաւանք» է հայերի դէմ, մէկը այն գալլաբաբոյ, անշըշահայեաց արշաւանքներից, որ այնքան հռչակեցին «հանդուցեալ» վելիչկօի անունը: Թէ որ աստիճան անյաշող ու անհամակրելի է այդ «գեղարուեստական» արշաւանքը, այդ կարելի է մակարերել նախ՝ նրանից, որ նա խիստ դատափետութեան ենթարկուեց նոյն իսկ այն ամսագրից, որի մէջ տպագրուում էր, և երկրորդ՝ այն հանգամանքից, որ Աբաշիձեի («Մօամբէում») և Գօմարեղու («Կվալիում») խիստ յարձակումները վէպի դէմ երևեցան դեռ ևս մի քանի ամիս նրա վերջանալուց առաջ, այն է փետրուար ամսին:

Ահա ինչ է ասում, ի միջի այլոց, պ. Աբաշիձեն «Արշաւանքի» մասին.

«Պ. Մելանիան, սուրը ձեռքին առնելով, պատերազմ է դուրս գալիս (հայերի դէմ) և աղաղակում. Ceterum censeo Cartaginem delendam esse: Ոչ մի գրականական վարդապետութեան (պ. Մելանիան խիստ հետևող է նատուրալիստական դպրոցին) չի վայելի գրաւուել՝ րոպէական շահերով, ևս առաւել այն վարդապետութեան, որ դաւանում է, թէ գրողի անձնաւորութիւնը պէտք է արտաքսուած լինի նրա ստեղծագործութիւններից: Այդ սկզբունքի խախտելու հետեանքը լինում է այն, որ

գեղարուեստական արտադրութիւնը կորցնում է իր յատկանական նշանակութիւնը և վերածւում է մի ժամանակաւոր—հրապարակախօսական շարադրութեան: Բացի դրանից, այդպիսի արտադրութիւնների մէջ նկատուում է դարձեալ մի խոշոր պակասութիւն. գրականութեան մէջ կատարուած այդպիսի արչաւանքները (պատերազմները) վերջանում են միշտ իրականութեան այլանդակումով: Բնաւ կարելի չէ, օրինակի համար, որ մի որեւիցէ մարդ՝ լինի նա հայ թէ վրացի, յայտնի իր վերջին կամքը մահուանից առաջ այն ձևով, ինչպէս այդ անում է մանակացած Ղարամանը (հայ)՝ իր կտակի մասին իր որդի Ղազարի հետ խօսելիս: Նոյնպէս երբէք կարելի չէ, որ ամեն մի հայ՝ լինի նա վաճառական թէ մուրացկան, կը լինի անպատճառ անպիտան և օձի ծնունդ, իսկ ամեն մի վրացի՝ ինչ աստիճանի ու գործի էլ լինի—օրինաւոր, կատարեալ մարդ: Ազալօի, Ղարամանի, Ղազարի և վերջինի որդոց (որ կոչուած են «ազգութեան երեք սիւներ») տիպերը (բոլորն էլ հայ)—կատարեալ մի ծաղրանկար (կարիկատուրա) են: Հայերը, իբրև վաճառական ժողովուրդ, ունեն անշուշտ վաճառական դասակարգին յատուկ բոլոր թերութիւնները, բայց նրանք ունեն, ի հարկէ, մի և նոյն ժամանակ և արժանաւորութիւններ. բայց պ. Մելանիան այդ արժանաւորութիւններն էլ կերպարանափոխել է թերութիւնների և դուրս է բերել հայերին այնպիսի մի գոյնով, որ բոլորովին անտեղի է գրականութեան մէջ... Սակայն պ. Մելանիայի մանրակրկիտ ուշադրութիւնից չը պէտք է խոյս տար այն հանգամանքը, որ երբ որ և է վրացու. մէջ բռնկում է փող դիզելու ցանկութիւն,—նա ցոյց է տալիս հայ վաճառականի բոլոր պակասութիւնները աւելի խոշորացած չափերով, անկարող լինելով սակայն մի և նոյն ժամանակ ունենալու նոյն հայի արժանաւորութիւններից և ոչ մէկը: Չարմանալի է, որ հեղինակը իրերի խորը թափանցելու և կեանքի երեւոյթների ամենատեսակ մանրամասնութիւնները գրի առնելու իր ամբողջ ընդունակութիւնը դործ է ածել միայն նրա համար, որ համոզէ մեզ, եթէ ամեն մի հայ՝ լինի նա մուրացկան թէ դարբին (Ղարաման և Ղազար) կամ գիւղական ուսուցիչ (Մելիք և Ազալօ)—ձեռք է բերում հարստութիւն միմիայն չնորհիւ այն բանի, որ գոզութեամբ, աւազակութեամբ և ամեն տեսակ կեղտոտ միջոցներով տանջում է ու քերթում վրացի գիւղացու, վաճառականի և իշխանի կաշին (Գեգենա, Սանդրօ, Մարբէդաձէ և ուրիշներ). որ ապացուցանէ մօզ՝ իբր թէ բախտը միշտ չնորս է անում հայերին, և եթէ վերջինները հազար անգամ էլ սնանկանան, բախ-

տը դարձեալ առատօրէն կը վարձատրէ նրանց որդոցը (Ղազար Ղարամանիչ), մինչդեռ վրացիներին, որքան էլ դրանք ընդունակութիւն ցոյց տան առուտուրի մէջ, դարձեալ նոյն բախտը կը կործանէ, և որ այդպիսի մի բախտի ղեկավար կը լինեն միշտ իրանք հայերը: Այստեղ գրուածքի թեման հին է. դա յայտնի է մեր գրականութեան մէջ Գիօրգի Էրիսթաւի (1850 թ.) օրերից, սակայն վերջինի պիէսներում չը կային բնաւ այն խստութիւնն ու անգթութիւնը, որ մենք տեսնում ենք պ. Մելանիայի վէպում: Անկասկած է, որ պ. Մելանիան գտնւում է այն կռուի ազդեցութեան տակ, որ մղուեց վերջին ժամանակներս մեր գրականութեան մէջ հայերի դէմ. բայց, կրկնում ենք դարձեալ, ինչ որ թոյլ է տրւում հրապարակախօսական յօդուածներին, ներելի չէ գեղարուեստական արտադրութիւններին» *):

Յարգելի քննադատի այդ անաչառ և ազնիւ զգացմունքներով տոգորուած գրուածքը դուր չեկաւ «Իվերիա» լրագրին, որ մի ընդարձակ ֆէլիէտօնով փորձեց ջախջախել պ. Աբաշիձէին, ճգնելով ապացուցանել, որ սա բոլորովին տգէտ է հայերին ճանաչելու գործում...

Մեր յիշած միւս քննադատը, «Կվալիի» աշխատակից պ. Իվ. Գոմարթելին, դարձնում է իր ուշադրութիւնը զխաւորապէս պ. Մելանիայի «Արշաւանքի» յարուցած հարցերի տնտեսական կողմի վրայ:—«Որ մեր արիստոկրատիան,—ասում է պ. Գոմարթելին—աղքատանում է օրէցօր և նրա կայքերի նշանաւոր մասը անցնում է հայկական բուրժուազիայի ձեռքը, այդ վաղուց ի վեր ամենքին յայտնի է, բայց հարցն այստեղ կայանում է այդ երևոյթի պատճառի հետազօտութեան մէջ: Գլխաւոր ուշադրութեան արժանին այսօր պէտք է լինի այդ պատճառը և ոչ այն սովորական խօսքը, թէ «հայերը պլոկում են վրացիներին»: Մինչդեռ Մելանիան իրան նեղութիւն չի տուել այդ պատճառի հետազօտութեամբ զբաղուելու և աշխատել է միայն մեզ ակնատես անելու, թէ ինչպէս են Կախէթում մաշկում հայերը վրացի թաւադներին (ազնուականներին): Ինչո՞ւ է արդեօք մեր ազնուականութիւնը իրան մաշկել տալիս: Ի՞նչն է արդեօք նրան ստիպում: Այս հարցերին մեզ Մելանիան ոչ մի պատասխան չէ տալիս: Կարծես եթէ հայերը գոյութիւն չունենային, մեր ազնուականների դասակարգը չէր մաքրազարդի իր բոլոր ունեցած-չունեցածը:

«... Երևոյթի պատճառը հէնց այսօրուայ մեր կեանքի պայ-

*) Տե՛ս „Մօսմբէ“ 1900 թ. № 2, էրես 21—22 (բ. բաժին):

մաններն են և ոչ թէ հայի բնութիւնը. հայերը լոկ անմեղ զէնք են եղած, և են այժմ էլ՝ այդ կեանքի ձեռքում*):

Վերջացնելով մեր յօդուածը, չենք կարող սրտանց չը շնորհաւել մեր եղբայրակից վրացիներին՝ ժօրդանիաների, Աբա-չիձէների և Գօմարթեւիների հանդէս գալը նրանց նորագոյն գրականութեան մէջ:

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆՏ

*) Տե՛ս «Կվալի» շաբաթաթերթը, 1900 թ. № 9.